

УДК 343.98

В. Д. ПЧОЛКІН,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

О. В. ФЕДОСОВА,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Розглянуто актуальні питання оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства, а також механізм його реалізації в діяльності правоохоронних органів.

Одним з основних етапів діяльності правоохоронних органів, на якому вирішуються питання забезпечення прав і свобод громадян, є досудове слідство і судовий розгляд кримінальних справ. Правовою підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності як на стадії досудового слідства, так і на стадії судового розгляду є чинне законодавство України. Зокрема, на підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, згідно з п. 6 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», покладається обов'язок «забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб». Згідно ж із ч. 15 ст. 9 Закону оперативним підрозділам надано право проводити візуальне спостереження «з метою встановлення даних про особу та про її зв'язки у разі, коли є факти, які підтверджують, що нею готується або вчинено тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, а також для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб» [1].

Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу багато років вирішувалося на власний розсуд керівників правоохоронних органів, тому наявний досвід діяльності кримінальної міліції ОВС залишався за межами наукового узагальнення. Прийняття законів України «Про державний захист працівників суду і

правоохоронних органів» [2] та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3] дозволяє нам розглянути даний елемент оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства як функціональний обов'язок органів внутрішніх справ. Крім того, кримінально-процесуальне законодавство (ст. 103 Кримінально-процесуального кодексу України) покладає обов'язки на органи дізнання здійснювати необхідні оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину та осіб, які вчинили злочини [4].

З метою удосконалення організації діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо забезпечення прав і свобод громадян на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальних справ та їх розгляду, наказом МВС України від 7 вересня 2005 р. № 777 затверджено Інструкцію, згідно з п. 3.2 якої вимагається «забезпечити оперативне супроводження слідства в кримінальних справах з моменту їх порушення і до завершення розгляду в судах». Згідно з п. 5. указаної Інструкції оперативний підрозділ, який здійснював оперативний супровід розслідування кримінальної справи, «забезпечує проведення оперативних заходів аж до винесення судом вироку». Для цього виконуються заходи «з нейтралізації активної протидії передбаченому законом порядку судового розгляду справ; встановлення та усунення фактів тиску на свідків, потерпілих, спеціалістів та інших учасників процесу» тощо [5].

На необхідність здійснення оперативно-розшукового забезпечення процесу розкриття і розслідування злочинів на досудових

стадіях наголошували вітчизняні науковці О. М. Бандурка, А. Ф. Волобуєв, С. В. Шматов, В. П. Євтушок, М. М. Перепелиця, І. Р. Шинкаренко, Д. М. Серeda тощо. Серед вітчизняних науковців треба виділити дисертаційні дослідження П. М. Павлика [6] та В. М. Цимбалюка [7], присвячені проблемам оперативного-розшукового забезпечення розслідування злочинів на досудових стадіях кримінального процесу, а також роботи А. Ф. Волобуєва, В. С. Зеленецького, М. В. Куркіна, де розглядаються питання забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу та подолання протидії злочинного середовища розслідуванню злочинів [8; 9].

Мета публікації полягає у проведенні аналізу поглядів науковців та чинного законодавства щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства, а також визначенні стану та шляхів удосконалення цієї діяльності в сучасних умовах.

Останнім часом українські науковці з теорії оперативного-розшукової діяльності висловлюють думку, що оперативного-розшукового забезпечення процесу розслідування злочинів є самостійною організаційно-тактичною формою оперативного-розшукової діяльності. Так, М. М. Перепелиця та І. Р. Шинкаренко визначають його як комплекс заходів оперативного-пошукового характеру з установлення фактів і обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних справах, джерел інформації про них з метою забезпечення слідства даними, що сприяють з'ясуванню істини і покаранню винних відповідно до закону [10, с. 42]. На їх думку, необхідність проведення оперативного-розшукових заходів на стадії досудового слідства викликана тим, що при розслідуванні злочинів обвинувачені та їхні зв'язки протидіють кримінальному судочинству, чим порушують права інших учасників кримінального процесу.

На думку О. М. Бандурки [11, с. 236–237], оперативні підрозділи зобов'язані відслідковувати ситуацію, що виникає навколо розслідування, вивчати реагування підозрюваних і обвинувачених на слідчі дії, інші процесуальні дії органів дізнання, прокурора, суду стосовно них. Аналізуючи оперативну інформацію, не залишати без уваги, а негайно реагувати на відомості про можливу загрозу працівникам суду, правоохоронних органів, особам, які приймають участь у кримінальному судочинстві. Оперативна інформація про таку загрозу може надійти як до прийняття рішення про забезпечення безпеки, так і під час здійснення оперативного-розшукових заходів щодо забезпечення безпеки. В таких випадках, враховуючи

додаткову інформацію, приймається рішення про адекватні заходи безпеки, про що має бути проінформована особа, яка охороняється. Невчасне прийняття рішення або невжиття достатніх заходів щодо безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тягне за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність винних у цьому посадових осіб.

В сучасних умовах діюче законодавство передбачає використання засобів та заходів оперативного-розшукової діяльності на стадії досудового слідства для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб. У разі наявності загрози життю, здоров'ю, житлу і майну громадян, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, орган, уповноважений на прийняття рішення, зобов'язаний перевірити отриману оперативну інформацію і в строк не більше трьох діб, а в невідкладних випадках – негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Мотивована постанова або ухвала про таке рішення передається для виконання підрозділу, на який покладено здійснення безпеки. Така постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання тими посадовими особами чи підрозділом, яким вона адресована. Рішення про вжиття спеціальних оперативного-розшукових заходів приймають керівники органів внутрішніх справ [12, с. 207].

Згідно з діючим законодавством до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та мають право на забезпечення безпеки, належать:

- особи, які заявили до правоохоронного органу про злочини або в іншій формі брали участь чи сприяли у виявленні, запобіганні, припиненні і розкритті злочинів;
- свідки, потерпілі та їх представники у кримінальних справах;
- підозрювані, обвинувачені, захисники та їх законні представники;
- цивільні позивачі, цивільні відповідачі та їх представники у справах про відшкодування шкоди, завданої злочинцем;
- експерти, спеціалісти, перекладачі і поняті;
- члени сімей та близькі родичі осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [3].

Рішення про застосування заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному

судочинстві, приймається органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні справи про злочини, у розслідуванні чи судовому розгляді котрих брали або беруть участь такі особи, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, стосовно осіб, які брали участь або сприяли у виявленні, запобіганні, припиненні і розкритті злочинів. Кабінетом Міністрів України встановлені спеціальні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, і членів їх сімей. У ч. 3 ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано, що у разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому для соціального і правового захисту працівників оперативних підрозділів. Оперативні підрозділи, на які покладено захист, зобов'язані вжити спеціальних заходів для забезпечення їх безпеки – зміна даних про осіб, зміна місця проживання, роботи і навчання, інших даних у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Особи, взяті під захист, мають право: подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; знати про застосування щодо них заходів безпеки; вимагати від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; подавати скарги на незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня або прокурору.

Заходами забезпечення безпеки, які здійснюються відповідними органами, можуть бути: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і прослуховування телефонних та інших переговорів; візуальне спостереження; зміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд.

З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, життя та майна осіб, узятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки, такі, як: маскування джерел інформації, легендування поведінки, встановлення протипожежної та охоронної сигналіза-

ції при охороні житла і майна осіб, взятих під захист, заміна номерів їх квартирних телефонів і державних номерних знаків транспортних засобів, що їм належать. У разі виникнення небезпеки для життя і здоров'я осіб, узятих під захист, їм можуть видаватися з додержанням вимог чинного законодавства спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку. Такі самі заходи правомірно проводити також із метою забезпечення безпеки осіб, що співробітничать з оперативно-розшуковими підрозділами на безоплатній основі, без укладання відповідної угоди про виконання спеціальних завдань оперативно-розшукової діяльності. У місцях позбавлення волі або у місцях зі спеціальним режимом забезпечення безпеки осіб здійснюється відповідно до ст. 19 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» з урахуванням вимог, передбачених режимом їх перебування у таких установах [3].

Рішення органів, що забезпечують безпеку, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими для виконання відповідними органами, підприємствами, установами та їх посадовими особами. Заходи безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснюються конфіденційно. Розголошення відомостей про заходи безпеки особами, які їх здійснюють, або особами, які прийняли рішення про ці заходи, тягне за собою дисциплінарну відповідальність, а у випадках, коли розголошення таких відомостей спричинило тяжкі наслідки, – кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. Законом передбачена відповідальність і особи, взяті під захист, якщо вона розголосила відомості про заходи безпеки або втратила майно, видане для забезпечення безпеки.

Крім того, Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [2] встановлена система особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкод виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих працівників. Відповідно до вказаного Закону (ст. 2) захисту підлягають працівники суду і правоохоронних органів, якими є органи внутрішніх справ, органи прокуратури, служби безпеки, органи охорони державного кордону, органи Державної

податкової служби, Державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, Державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, а також працівники Антимонопольного комітету України.

Відповідно до ст. 5 зазначеного Закону для забезпечення працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин на основі чинного законодавства, яке регламентує захист прав і свобод людини, можуть застосовуватись такі заходи, як: особиста охорона, охорона житла і майна; видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення в місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання.

Громадяни України, залучені до співробітництва як гласні чи негласні штатні працівники

або з якими встановлене конфіденційне співробітництво на засадах добровільності (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), теж мають правовий і соціальний захист на підставі Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Правовий захист особи, залученої для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності здійснюється з урахуванням характеру виконуваних ними завдань, пов'язаних у низці випадків із ризиком для життя і здоров'я, особливим режимом діяльності та конфіденційності такої роботи [13].

Висновки. Проведений аналіз наукових досліджень та чинного законодавства свідчить, що за часи незалежності України було зроблено значний внесок у розроблення питань оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства. Проте реалізація самого механізму оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу в практичній діяльності потребує вдосконалення і подальшого комплексного наукового розроблення.

Список використаної літератури

1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховна Рада України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Верховна Рада України. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними службами органів внутрішніх прав України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляду в суді : наказ МВС України від 7 верес. 2005 р. № 777. – К. : МВС України, 2005. – 4 с.
6. Павлик П. М. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування злочинів на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / П. М. Павлик. – К. : НАВСУ, 1998. – 17 с.
7. Цимбалюк В. М. Діяльність спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.00.06 «Оперативно-розшукова діяльність» / В. М. Цимбалюк. – К., 1999 – 16 с.
8. Волобуев А. Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление / А. Ф. Волобуев // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 42–47.
9. Зеленецький В. Основні положення вчення Про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю / В. Зеленецький, М. Куркін // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 4. – С. 37–42.
10. Перепелица Н. Н. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства / Н. Н. Перепелица, И. Р. Шинкаренко // Вісник ЛІВС МВС України. – 1998. – Дод. до № 3. Оперативно-розшукова діяльність: проблеми та шляхи їх розв'язання. – С. 30–47.
11. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Ч. 1 / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
12. Сухарський Ю. А. Шляхи вдосконалення вимог щодо здійснення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів по забезпечення державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства / Ю. А. Сухарський // Вісник ЛДУВС. – 2007. – № 1. – С. 207–210.

13. Федосова О. В. Законодавча регламентація конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами ОВС / О. В. Федосова // Вісник ЛАВС. – 2011. – Спецвипуск. – С. 124–129.

Надійшла до редколегії 08.12.2011

**ПЧЕЛКИН В. Д., ФЕДОСОВА Е. В. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
БЕЗОПАСНОСТИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА НА СТАДИИ
ДОСУДЕБНОГО СЛЕДСТВИЯ**

Рассмотрены актуальные вопросы оперативно-розыскного обеспечения безопасности участников уголовного процесса на стадии досудебного следствия, а также механизм его реализации в деятельности правоохранительных органов.

**PCHELKIN V., FEDOSOVA O. OPERATIVE AND SEARCH SECURITY OF
PARTICIPANTS OF CRIMINAL TRIAL AT THE PRETRIAL INVESTIGATION STAGE**

The actual issues of operative and search security of participants of criminal trial on pretrial investigation stage, and also the mechanism of its realization in the activity of law enforcement agencies are considered.